

Анастасия Н. Петрова

ЕЗИКОВАТА МЕТАФОРА — ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНОСТИ

(Продължение от брой I, 1996)

В първата част на работата беше представена теоретичната основа, която ще се следва при анализ на конкретната метафора. Ще бъде потърсено решение на няколко въпроса: какъв е характерът на метафоричния процес при бълг. **топя**, **натопявам**, **накисвам**; гр. *ἡ ὑπόθεσις*, рум. *A intra la ară*; изчезва ли прякото значение от съзнанието с цялата съвкупност от признаците си след раждането на новото значение; каква е природата на преносното значение. След моделиране на метафоричния процес при единиците от всеки език трябва да се докаже тъждеството на реализирания преход, т. е. тъждеството на метафората в трите езика.

Предварително, за по-голяма яснота, ще приведем преките и преносните значения на **топя**, **топвам**, **натопявам**, **накисвам**, които определяме съответно като начален и краен пункт на метафората:

топя — *'поставям, слагам нещо в течност; квася' (РСБКЕ, III, с. 417)*, което продължава по-старо **топити** *'потопявам, наводнявам, заливам, заставям да потъне' (МВБ, с. 438)*. В речника на Г. Армянов е фиксирано още едно значение — преносно, жаргонно: *'клеветя, обаждам, издавам, предавам'*, напр.: „Има си хора, на които за това им плащат — да слухарят и да топят после, където трябва“ (АРБЖ, с. 135).

натопявам — в РСБКЕ намирам следната речникова статия: *1. 'топя колкото трябва; потопявам'; 2. 'топя известно количество или много' (РСБКЕ, II, с. 202)*. Смятам за необходимо да се приведе и посоченото от Н. Геров, който е направил опит за по-различено представяне на семантичната структура на думата — важно при отделяне на признаците за анализ: *1. 'потопявам много, доста'; 2. 'гурвам, потопявам нещо във вода да седи в нея; наквасвам, накисвам'; 3. 'намокрям, наквасвам, разквасвам, разхлаждам' (ГРБЕ, т. 3, с. 231)*. Освен тези преки по своята съотнесеност към денотата значения Г. Армянов посочва още едно: *4. прен. 'наклеветявам, обаждам някого, като с това го злепоставям, поставям го в лошо, неприятно положение' (АРБЖ, с. 97)*, напр.: „Някой ме е натопил оня ден, че нося цигари“; **натопявам се** *'сам се поставям в лошо, неприятно положение'*, напр.: „Дето сте се натопили с тия две деца, там сте сгрешили“ (АРБЖ, с. 97).

накисвам 1. 'поставям нещо да кисне във вода или друга течност; натопявам' (РСБКЕ, 11, с. 157). В речника на Армянов намираме още: 2. прен. 'злепоставям', напр.: „Не ми беше трудно да разбера коя ме е накиснала пред шефовете“ (АРБЖ, с. 97); 3. прен. — 'препоръчвам някого за някаква работа, без той да знае и да е съгласен', напр.: „Ей, що ме накиснахте аз да бъда знаменосец, бе?“ (АРБЖ, с. 97); възвратният глагол **накисвам се** днес може да се срещне освен с прякото, и с преносното значение: 'сам се поставям в лошо, неприятно положение'. Тъй като **накисвам** наследява част от семантичните признаци на **кисна**, ще бъде взета под внимание и неговата семантична структура:

кисна — 1. продължително, дълго време стоя намопен във вода или друга течност (РСБКЕ, 1, с. 603); (вж. още производните на думата, които са много показателни заради набора от повтарящи се семантични признаци в тях: ст.-бълг. *кысль* 'голяма мокрота, кишаво време'; **киша** 'продължително дъждовно време'; 'мокрота, влага'; 'рядка кал или изобилна вода по земята'; 'полуразтопен сняг'; **кишавица** със същото значение; **укишва се** 'вали продължително' и др. (БЕР, т. 2, с. 407); **кисло** 'голяма мокрота, кишаво време' (Странджа), **кишло** 'вода с размити говежди изпражнения, в която киснат платна за белене' и др. Извежда се от праславянско *kysnati, *kysna (и *kysati, *kysti) с основно значение 'мокря' (БЕР, 11, с. 389 — 390).

За удобство и нагледност при анализа преките и преносни значения, посочени по-горе, ще бъдат приведени в нов вид, като елементарни значения¹:

топя, топвам

1. Поставям, слагам в течност; → *X поставя У във вода или друга
квася* *течност. X намокря У*
(В български език има два омонима **квася**. Тук се има предвид **квася** 'мокря')

2. Клеветя, обаждам, → *X поставя У в неприятно,
издавам, предавам* *лошо положение*

натопявам (се)

С по-разчленения си вид значенията, посочени от Н. Геров, са по-удобни за нашия анализ:

1. *Потопявам много, доста* → *X поставя У (X) във вода или друга
течност. У (X) е потопен в голяма
степен*

2. *Гурвам, потопявам нещо във* → *X поставя У (X) във вода или друга
вода да седи в нея;* *течност за дълго време.*
наквасвам, накисвам *X намокря У (X)*

3. Намокрям, наквавам, → *X намокря Y (X)*
разквавам, разхлаждам
4. Наклеветявам, обаждам някого, → *X поставя Y (X) в неприятно,*
като с това го злепоставям, *лошо положение*
поставям го в лошо,
неприятно положение

накисвам (се)

(За целите на анализа 2. и 3. значение ще бъдат обобщени и представени като едно елементарно значение)

1. Поставям нещо да кисне във → 1. *X поставя Y (X) във вода или*
вода или друга течност; *друга течност за дълго време.*
натопявам *X намокря Y (X)*
2. Злепоставям → 2, 3 *X поставя Y (X) в лошо,*
неприятно положение
3. Препоръчвам някого за
някаква работа, без той да знае
или да е съгласен

(Забележка: с *X* се означава субектът на действието, а с *Y* — обектът. При възвратните глаголи субектът и обектът на действието съвпадат (*X — X*). В прякото значение обектът *Y (X)* може да бъде предмет или лице. Преносното значение е възможно само при обект *Y* или *X* лице).

Разглеждането на глаголите на широкия фон на семантичното поле *поставям (попадам) във вода* показва, че в семантичната структура на преките им значения се комбинират и взаимодействуват няколко признака. От тях обаче в съзнанието обикновено доминира един или няколко:

	поставям в течност = мокря	дълго време	голяма степен
топя	+	—	—
натопя (1 знач.)	+	—	+
натопя (2 знач.)	+	+	—
накисна	+	+	+

При глаголите *топя (топвам), натопявам, накисвам* основни по важност са признаци '*престой във вода*' и '*намокряне*'. Според Д. Мазилу има достатъчно основание да смятаме, че въпреки късното засвидетелствуване, значение '*мокря*' в *кисна* се развива в един много стар период, когато **kus-* като корен е запазвал още предишния си характер на (y)². Признаци '*поставяне във вода*' и '*намокряне*' са обвързани в причинно-следствена зависимост в българското езиково съзнание — ако единият е

неексплициран в семантичната структура на думата, присъествува имплицитно като асоциативен признак (сравни 1. значение на **накисвам** и 2. и 3. значение на **натопявам**, в които *'намокряне'* е семантичен признак, и 1. значение на **натопявам**, където *'намокряне'* не присъествува в семантичната структура на думата, но е съпътстваща основните семантични признаци асоциация). Ето защо в таблицата по-горе са представени като един двоен признак. Признаци *'дълго време'* и *'голяма степен'* имат особено значение за метафората *'намокряне — лошо положение'* (продължителният престой във вода е свързан с голяма степен намокряне). Те подчертават образа в основата на метафората.

Разглеждането на глаголите в синтагматичен план показва, че когато *У* е лице, признак *'намокряне'* може да събуди представата за *'неприятно, лошо състояние на У'*. Асоциативният признак е елемент на прагматиката на прякото значение, но именно той предизвиква в съзнанието процес на сравняване на две явления от действителността и откриване на сходство помежду им. Така се подготвя извършването на семантичното „пренасяне“. Ако внимателно се вникне в новото значение *'поставям в лошо, неприятно положение'*, се вижда, че комплексът от семантични признаци на прякото значение и съпътстващият ги асоциативен признак не са изчезнали с пренасянето на названието върху другия обект. Те се натрупват върху другото значение, стават част от новата семантика в новия контекст и се включват в изграждането на новия „образ“. В семантичната структура на преносното значение в този смисъл съжителствуват в едно цяло признаци и на двете реалии (*'намокряне'* и *'лошо положение'*). Тогава основателно е да се твърди, че връзката между прякото и преносното значение произтича от връзката на вербално-образните комплекси, съпътстващи думата в конкретната ѝ употреба, а не единствено от взаимодействието на прякото с преносното значение. Моделирането на метафората представя този процес в обобщен и нагледен вид:

натопявам (се), накисвам (се)

пряко значение:

'X поставя У (X) във вода за дълго време'

семантичен признак:

поставяне във вода

намокряне

дълго време

голяма степен

поставяне във вода

намокряне

дълго време

голяма степен

асоциативен признак:

неприятно, лошо

състояние на У

(У (X) = лице)

преносно значение:

'X поставя У (X) в
неприятно, лошо
положение'

основен семантичен признак: 'поставяне във вода' = 'намокряне'

асоциативен признак: 'лошо, неприятно състояние на У (X)'

Семантичният преход 'мокрене — лошо, неприятно положение' е познат и в гръцки език, но има своя специфика.

В системата на новогръцкия език в значение 'мокря, намокрям, наквавам' се употребява глагол $\mu\omicron\upsilon\sigma\kappa\epsilon\upsilon\omega$. Според Андриотис той произлиза от стгр. $\mu\omicron\sigma\chi\epsilon\upsilon\omega$ 'пресаждам фиданка, издънка', 'насаждам' (ДДГРС 1110; АЕЛКН 214). Интересна е промяната в звуковия състав на думата — редукция на о в ου (характерна за северните гръцки говори) и преход на χ в κ, който според Х. Дзидзилис е невъзможен на гръцка почва³. Новогръцкият глагол се е появил след преосмисляне на едно вторично обстоятелство около насаждането: растението предварително се поставя във вода да кисне. (Това мнение не се споделя от Г. Пангалос, който обяснява $\mu\omicron\sigma\kappa\epsilon\upsilon\omega$ от итал. **moscio** 'мек, нежен' (ППГИК 112)). Ако приемем етимологията на Н. Андриотис, която ни се струва убедителна, значението 'мокря, намокрям, наквавам' на $\mu\omicron\upsilon\sigma\kappa\epsilon\upsilon\omega$ очевидно се е развило от асоциативен признак:

$\mu\omicron\upsilon\sigma\kappa\epsilon\upsilon\omega$

пряко значение:

'пресаждам,
насаждам фиданка'

асоциативен признак:

предварително намокряне

асоциативен
признак:

намокряне

преносно значение:

мокря, намокрям

Като ядро на фразеологизма Γα $\mu\omicron\upsilon\sigma\kappa\epsilon\upsilon\omega$ (обикн. в аорист) глаголят участвава в изразяването на значение 'действувам несръчно, неспособно, оплесквам работата' (ГМЛ, с. 653) и 'не успявам, провалям се' (ГФЕЛ, 1991, с. 477). Това значение, интерпретирано по-свободно и широко, би могло също да се отнесе към голямото семантично поле *попадам* (поставям някого) в лошо, неприятно положение. В случая интересувашщото ни значение се носи не от отделна дума, а от фразеологизъм. Това не може да промени хода на разсъжденията ни, защото отношение-

то между буквално и фразеологично значение е тъждествено на отноше- нието между пряко и преносно значение при думата. Винителното место- имение τα като компонент на фразеологизма не се е десемантизирило напълно и замества съществителното πράγμα, мн. ч. πράγματα 'нещо, предмет, вещь; работа, дело; стока, добитък' (ТФЕЛ 631). Буквалното значение на фразеологизма е 'намокрям ги (нещата, работата)'. Тук отново откриваме семантичен признак 'мокрена'. Този признак, свързан в съзнанието с представата за 'нещата', и естествено пренесен върху 'рабо- тата', поражда асоциация 'прогизване, разваляне', респективно прова- ляне (за работа). Преходът, отразен във фразеологичното значение, би могъл да се определи при вникване в на пръв поглед различните тълкува- ния в гръцките речници, сочещи значенията: 'действувам несръчно, нес- копосно, оплесквам работата' и 'не успявам, провалям се'.

Между двете значения съществува връзка — те са в действителност два етапа от семантичното придвижване:

намокряне	..... разваляне	..... проваляне на човека,
	на нещата	чиято работа е
	(работата)	развалена

Ако направим опит за схематично представяне на този процес, той би изглеждал така:

Τα μουσκεύω

буквално значение:

'X поставя У във
вода да се намокри'
(У = нещата,
работата на X)

семантичен признак:

намокряне .....
асоциативен признак:
развалена работа .....

семантичен признак:

намокряне .....
асоциативен признак:
развалена работа

преносно значение:

'X действува несръчно,
нескопосно, разваля работата'

асоциативен признак:

лошо положение за X

преносно значение2:

'X се проваля напълно,
не успява (т. е. X попада в
лошо положение)'

основен семантичен признак от прякото значение:

'поставяне във вода' = 'намокряне'

асоциативен признак1: 'развалена работа на X'

асоциативен признак2: 'лошо положение за X'

Първото фразеологично значение на гр. Τα μουσκεύω възниква на базата на асоциативния признак 'разваляне', съпътстващ семантичен признак 'намокряне' от буквалното значение. Върху новата асоциация 'лошо положение' се развива второто преносно значение.

Съпоставката с бълг. **накисвам (се), топя, натопявам (се)** показва:

- 1) еднакъв основен семантичен признак — 'намокряне'
- 2) еднакъв асоциативен признак — 'лошо положение'
- 3) еднакво преносно (фразеологично) значение — 'попадам (или поставям някого) в лошо, неприятно положение'
- 4) механизмът на пренасяне в гръцкия език е специфичен: асоциативната връзка 'намокряне' — 'лошо положение на X' е с междинно звено (асоциативен признак 'разваляне', който става семантичен в рамките на първото преносно значение):

накисвам натопявам

намокряне — поставяне в лошо положение

Τα μουσκεύω

намокряне	разваляне	поставяне
на нещата	работата	в лошо положение
(работата)	на някого	на някого
някого		

Има още един любопитен факт. Гр. Τα μουσκεύω е образуван по структурен модел, добре познат и в гръцката, и в българската фразеология:

винително местоимение + глагол в презенс,
заместващо съществително по-често в аорист
πραγματά (бълг. — **работа**)

По тази схема са образувани и други гръцки фразеологизми, между които и редовно посочваните като синоними на Τα μουσκεύω — Τα σκατώνω, Τα θαλασσώνω. Дали раждането на фразеологичното значение (и на фразеологичния образ) в другите два фразеологизма е резултат от същата метафора?

Глаголът σκατώνω 'цапам, измърсявам (с изпражнения)' е образуван от σκατο 'изпражнение от човек или животно' (ТФЕЛ 693). Τα σκατώνω е точен съответник на бълг. **Оплесквам я, Оцапвам я (работата)**, посочен в речниците със значение 'обърквам работата, загазвам' (РСБКЕ, 2, 365) и 'попадам в тежко, неблагоприятно положение, за-

газvam' (ФРБЕ 2 28). Разминаването в речниковите тълкувания отново отвежда до идеята, че са загатнати различни етапи от семантичното придвижване:

*изцапвам много или ..... обърквам ..... попадам в тежко
изцяло (нещата, (развалям) неблагоприятно
работата) положение*

Основният семантичен признак от прякото значение, свързан с асоциация *разваляне*, и при двата фразеологизма е признакът *изцапване*. Сходството при *Оплесквам я* и гр. *Τα σκατώνω* е в няколко плана:

- 1) еднакви структурни модели
- 2) еднакъв основен семантичен признак
- 3) еднаква асоциация, станала основа за преноса

Вторият гръцки фразеологизъм *Τα θαλασσώνω* носи значение *'не успявам, провалям се'* (ТФЕЛ 306). Глагол *θαλασσώνω*, образуван от *θάλασσα 'море'*, означава *'предизвиквам безредие, вълнение, суматоха'* (вж. още производното *το θαλάσσωμα 'безредие, вълнение'*). Буквалното значение, особено важно за определяне на метафората, и в този случай е с характер, различен от буквалното значение на *Τα μουσκεύω*. Основният семантичен признак, свързан с асоциация *'лошо положение, проваляне'*, е отново признак *'разваляне'*, но вече ориентиран към *реда*, т. е. *'създаване на безредие'*. Очевидно това е признакът, който е мост към новото значение *'не успявам, провалям се (т. е. попадам в лошо положение)'*.

Структурно-семантичното тъждество на българските и гръцките фразеологизми е много показателно и навежда на мисълта за необходимост от проучване на този структурен модел в двата езика с оглед на произхода им. (В българския език този модел фразеологизми е проучен от К. Ничева)⁴.

И така, независимо от голямата структурно-семантична близост на посочените гръцки фразеологизми, като съответник на българската метафора можем да смятаме (с известни уговорки) само метафората при *Τα μουσκεύω*. Другите два фразеологизма, независимо от тъждеството на фразеологичните значения, крият друг образ в основата си. Тънките различия в реализираните метафори (условието, позволило тяхното съвместно съществуване в езика), се дължат на различните признаци, ангажирани в прехода (*изцапване, намокряне, разваляне на реда*), и оттам на различните вербално-образни комплекси, в които езиковото съзнание е поставило единиците. Това едва доловимо различие може да се обясни с едновременното присъствие и представяне на двете значения (буквално и фразеологично) в езиковото съзнание. Съзнавайки тяхното единство, ние в същото време запазваме и представата за тяхната разделност. По този начин всяко фразеологическо значение е колкото еднакво с останалите,

толкова и специфично, различно заради различната образност, на която се основава. То се е получило от натрупването на семантични (и асоциативни) признаци и от двете значения в един сложен комплекс. Мокиенко отбелязва, че фразеологическата единица, като всяка метафора, е вътрешно противоречива и тази противоречивост се проявява именно в едновременното присъствие на прякото значение (диахроничния момент) и преносното значение (синхроничния момент) в представите ни⁵.

Същата метафора откриваме и в румънския език. Изследвайки българо-румънските семантични успоредици, О. Младенова⁶ е обърнала внимание и на румънския израз *A intra la apă*, буквално 'влизам във водата', който за румънското езиково съзнание означава: 1. 'влизам във вода'; 2. *прен.* — 'свивам се след потапяне във вода (за тъкан)'; 3. *прен.* — 'попадам в голяма беда'.

Можем да предположим как е протекъл процесът на създаване на новите значения:

A intra la apă

пряко значение:

'X влиза във вода'

семантичен признак:

влизване във вода .....

намокряне .....

асоциативен признак:

лошо състояние на X .....

семантичен признак:

влизване във вода

намокряне

асоциативен признак:

лошо състояние на X

преносно значение1:

'X е в лошо състояние (свиване)'
(при X = тъкан)

преносно значение2:

'X е в тежко положение'

основен семантичен признак в прякото значение:

'влизване във вода' = 'намокряне'

асоциативен признак: 'лошо състояние на X' (при X = тъкан, лице)

(Без да е експлицитно изразен, признакът 'намокряне' съпътствува в съзнанието признак 'влизване във вода'. Той става основа за възникване на асоциативния признак и двете преносни значения.)

Тогава съвсем основателно можем да поставим рум. израз срещу бълг. **накисвам, натопявам**, защото метафората, развита в семантиката му, е 'намокряне — лошо положение', а в метафоричния процес участват признаците 'намокряне' и 'лошо състояние на X'.

Много близка, но все пак различна е метафората, която откриваме в англ. to get into hot water 'загазвам, изпадам в беда', to get s. o. into hot water 'вкарвам някого в беля' (АБР, 2, с. 476). Буквалното значение на фразеологизма е 'поставяне в гореща вода', а фразеологичното отново можем да обобщим като 'поставяне в лошо положение'. Тънкият смислов нюанс, който се открива при сравнение с **натопявам, топя, накисвам, Тα μουσκεύω, A intra la apă** идва от по-различната асоциация 'неприятно усещане от попадане в гореща вода' (а не 'неприятно усещане от намокряне') и от различния вербално-образен комплекс, който се поражда в езиковото съзнание.

Мнението на О. Младенова е, че българският съответник на румънския израз е **загазвам**. Според нея става дума за метафора 'започвам да газя — попадам в лошо, неприятно положение'. Опора за този извод е намерена във факта, че префикс ЗА- има значение 'начинателност' и първото значение на глагола **загазвам** е 'започвам да газя'⁷.

Според РБЕ значението 'поставям някого (себе си) в лошо, неприятно положение' се е развило в рамките на един от трите омонима **загазвам** (вж. РБЕ, т. 5, с. 223), а именно: **загазвам**: 1. 'затъвам, потъвам в нещо'; 2. прен. разг. — 'изпадам в тежко, затруднено или объркано положение, закъсвам', напр.: „Като минавахме Дунава, щяха да се разбунтуват, ...Ако ротният не беше се загрижил, здраво щяхме да загазиме, но той ходи нагоре — и работата се потуши... (П. Вежинов).

В съвременния български език префикс ЗА- участва в образуването на 11 глаголни типа⁸. Един от най-продуктивните от тях е типът глаголи със значение 'действието на произвеждащия глагол се довежда до резултат'. От съчетаването на това значение на префикса със значението 'ходя по нещо, в което краката затъват' на глагола **газя** (БЕР т. 1, с. 224) се ражда значението 'напълно или дълбоко потъвам, затъвам в нещо' на производния префигиран глагол **загазя**. За трайното установяване в езика говори и образуването съществително **загазация**, функциониращо в речта обикновено в съчетание със **съм, ставам** със значение 'в неприятна ситуация, неприятно положение съм, изпадам', напр.: „Мани, не питай, конче! Пълна загазация съм в даскалото“ (АРБЖ, с. 53). Подобен път на семантично развитие имат глаголите **затъвам, забатачвам, хатисвам** и някои фразеологизми: **затъвам** 1. обикн. с предл. в 'потъвам, хлътвам донякъде в кал, тиня, сняг и под.'; 2. прен. — 'попадам в неприятно положение, от което не мога лесно да изляза' (РБЕ, т. 5, с. 745), напр.: „Когато Радев си подаде оставката, аз се обърках. Той затъваше и аз не можех да му помогна“ (Г. Джагаров); **Затъвам/затъна в дългове** разг. — 'извънредно много задлъжнявам'; **Затъвам/затъна с двата крака** разг. — 'изпадам в много тежко, безизходно положение'; **До шия (гуша) в съчет. със заборчлявам, загазвам, потъвам** 'извънредно много, във ви-

сока степен, до краен предел (заборчлявам)' (ФРБЕ, т. 1, с. 277), напр.: „Потънал е до шия в дългове“; **забатачвам** 1. 'правя нещо да затъне'; 2. 'оплитам, въвирам в някаква работа' (ГРБЕ, 2, с. 33); **забатачвам се** 1. 'затъвам'; 2. 'оплитам се в работа така, че не мога да я изкарам наглава; залязва ми чивията; закъсвам работата; сбърквам конците' (ГРБЕ, 2, с. 33); **хатисвам** 1. 'затъвам в кал, вода'; 2. прен. — 'затъвам в дългове, неуредици', напр.: „Ти хатиса ф тъва къшта, пре тава лошеви хора и ше теглиш“⁹. Абсолютно същата метафора е реализирана и в гръцкия език. Гр. βουλιάζω означава: 1. 'потопям, потопявам'; 2. 'спущам се във вода, потъвам'; 3. 'провалям, погубвам; провалям се, погубвам се; попадам в тежко финансово положение' (ЕЛ, 155). Асоциативна връзка между двете идеи ('потъване дълбоко надолу' и 'лошо положение') наблюдаваме и в английски език. Англ. be in deep water означава 'закъсал съм, т. е. попаднал съм в лошо положение' (БАР, с. 244), а прилагателното deep изразява значенията: 1. 'дълбок' (и преносно); 2. 'потънал, затънал', 'загазил' (АБР, т. 1, с. 225). Същия семантичен развой откриваме в следните славянски глаголи: рус. топить 'заставям да потъне, пускам на дъното; потопявам във вода или под вода', 'гнетя, хвърлям в беда, разорявам или погубвам' (ДТС 795, срв. ССРЛЯ т. 15), укр. топити 'топя, потопявам, заливам', 'погубвам, правя нещастен' (УРС 954) блрус. тапіць 'потопявам, погубвам' (РБРС 686) пол. topić 'заставям да потъне', 'погубвам, унищожавам', topić yeden drugiego (БРПС 1297), слов. topiti 'потопявам', topiti sa v dlhoch 'потънал съм в дългове' (СБР 1970, 889). Основният семантичен признак, изходна база за метафората 'крайно лошо положение за У', е не 'намокряне', а 'движение дълбоко надолу във вода' аналогично на метафората при **загазвам** и **затъвам**. Разликата е само в синтактичната съчетаемост на глаголите, т. е. в насочеността на действието (не X — X, като в горните примери, а X — У).

За да докажем, че става дума за различна метафора, ще преминем по познатия вече път на разсъждение. Представяме прякото и преносното значение на единиците в нов вид (като елементарни значения):

1. X поставя X (У) да потъне дълбоко в нещо течено
2. X попада в тежко, объркано положение

Семантичните признаци, интересни за семантичния развой, са:

1. 'влизане във вода'
2. 'движение надолу'

Тогава схематично метафората ще изглежда така:

**загазвам, затъвам, забатачвам, хатисвам, затъвам в дългове,
затъвам с двата крака, до гуша загазвам**

βουλιάζω, be in deep water и др.

пряко значение

'*X потъва, хлътва донякъде
във вода, кал, сняг и др.*'

семантичен признак:
*влизана във вода или
друго нещо течна
движение надолу*

асоциативен признак:
*затруднено, тежко
положение*

семантичен признак:
*влизана във вода или
друго нещо течна
движение надолу*

асоциативен признак:
*затруднено, тежко
положение*

преносно значение:

'*X попада в тежко,
затруднено или объркано
положение*'

основен семантичен признак в прякото значение: '*движение надолу*'
асоциативен признак: '*затруднено, тежко положение за X*'

Основният семантичен признак, от който се ражда асоциацията, е '*движение надолу*'. Метафората, реализирана в структурата на изброените единици има съвсем различен вид от метафората при **накисвам, на-топявам**, $\Gamma\alpha \mu\omicron\upsilon\sigma\kappa\epsilon\upsilon\omega$, $A \text{ intra la ar\hat{a}}$, а именно: *движение дълбоко надолу* — *попадане в лошо, неприятно положение*.

И така, разглеждането на метафората '*мокрена — лошо положение*' отвежда до следните изводи:

1. Един или няколко признака в прякото значение на единиците имат особено важна роля за реализиране на метафората;

2. Разгледаните езикови факти показват, че появата на метафоричното значение е предизвикана от „събуждането“ на асоциация (или комплекс от асоциации), свързана с признак от основното значение. Тази асоциация предизвиква възникване в съзнанието на човек на усещане за сходство с друг предмет, явление, действие. Именно това усещане за сходство е в основата на пренасяне на названието на едното действие за означаване на другото, т. е. за разширяване на семантичната структура на думите. При метафора от нашия тип, когато има преход от конкретно към потвлечено понятие, т. е. от една добре структурирана област в друга по-неясна, защото е по-обща и абстрактна, става пренасяне и нанасяне на семантичната структура на прякото значение върху преносното, което води до изграждане на нова сложна семантична структура. Двете представи (за *мокрена* и *лошо положение*) се съхраняват в съзнанието на говорещия

като едно цяло в преносното значение, без връзката между тях да се изразява експлицитно като при сравнението. По повод механизма на този процес В. Маслова пише, че „са преплетени и собствено лингвистични фактори (вътрешна форма), и екстралингвистични, и психофизиологични особености в общуването, но емотивните причини стимулират появата на конотация в езика“¹⁰. Конотацията (асоциацията), която е основа за семантичния преход на думата, винаги е свързана с общата представа за света и съставните части на „картината на света“, характерна за дадена езикова общност. Такива допълнителни значения са специфични за един или група от езици, защото са свързани с особености в националното мислене, националното „членене на действителността“ и установяване на връзки между елементите ѝ.

В заключение ще отбележим, че определянето на езикови единици от различни системи като семантични успоредици се нуждае от въвеждане на точен критерий за установяване на тъждество. Разглеждането на дадения метафоричен процес показва, че ако сравнението се ограничи само върху прякото значение (начален пункт на метафоричния пренос) и развилото се на негова основа преносно значение (краен пункт на преноса) в двата езика, съществува риск анализът да отведе до погрешен извод за несъществуващо тъждество. Доказването на семантична успоредица трябва да премине през следните конкретни операции:

1. Точно формулиране на прякото и преносното значение на единицата, за да стане възможно и разлагането им на отделни признаци;

2. Откриване на оня семантичен признак (семантични признаци), който поражда определена асоциация (или асоциации);

3. Определяне на асоциативния признак, станал основа за сравняване в човешкото съзнание и оттам — основа на метафората;

4. Доказване на тъждеството на вербално-образните комплекси на преките и преносните значения, което от своя страна е доказателство за тъждество на осъществената метафора.

Във връзка с появата на успоредица в дълбинните структури на езиците С. Улман подчертава, че е възможно паралелно възникване на метафори, които се коренят в човешкия опит и до голяма степен не зависят от културата и средата¹¹. На свой ред Пизани посочва, че „може да бъде приписана на определени общи тенденции — няма да кажа на човешкия дух, но във всеки случай, на мисленето на хората, намиращи се в тясно културно общуване, в еднородни условия“¹². Сравнението на модела на прехода 'мокрена. — лошо положение' в български, гръцки и румънски показва тъждество на метафората. Най-вероятно преносните значения са възникнали по свой път във всеки език, като независима изосемия, ако съдим по моделите на метафората и синтактичната отнесеност. Когато става дума за еднаква метафора в езици, обединени в езиков съюз, естес-

твено възниква въпросът доколко е „независима“ независимата изосемия? Намирането на отговор ще бъде трудно дори за психолингвистите. Пове-че интуитивно, отколкото със специални психолингвистични експеримен-ти, се оформя идеята, че продължителните етнически връзки необратимо са се отразили върху културите на балканските народи. Езиците, като ре-зултат и проводник на тия култури, постепенно са претърпели трайно изменение също в посока към сближение както в материалния план, така и в дълбинните си структури. Етнолозите твърдят, че за функциониране-то на етноса като цялостна система голяма роля играят т. нар. стереоти-пи, които фиксират типичните за неговите членове понятия, знания, уме-ния, норми на поведение и др. Тия стереотипи представляват „гранична зона“ между общественото съзнание на неговото всекидневно равнище и битовата култура. Затова имат важна роля при възсъздаване на типични-те за всеки етнос свойства¹³. Тогава установеното вече в езиковия съюз сближение на езиковите структури, отразяващо конвергенцията на етно-културите, ще има своето проявление и в зоната на стереотипите и на мисловните логически операции, характерни за балканските народи. До-казателство за такова дълбинно сближение са големият брой успореди-ци, които могат да се наблюдават в езиците им. С други думи, множест-вото еднакви сравнения и метафори, които бъдещите изследвания непре-менно ще опишат, обяснят и обобщят, са имплицитното проявление на онова трайно сближение в балканските езици, което в морфолого-синтак-тичен план вече е доказано категорично.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ю. Д. Апресян. Лексическая семантика. М., 1974.

² Дан Хория Мазилу. Една славяно-румънска семантична успоредица. — Бълг. език, 1974, № 5, с. 517; вж. още МВБ, с. 852.

³ Х. Дзидзилис. Фонетични проблеми при етимологизирането на гръцките заемки в българския език. С., 1990, с. 51.

⁴ К. Анкова-Ничева. Фразеологизми и преходни фразеологизми в български език с компонент местоименни форми. — Съпоставително езикознание, 1992, № 3, с. 92.

⁵ В. Мокиенко. Славянская фразеология. М., 1980, с. 169.

⁶ О. Младенова. Структурно-семантични и фразеологични успоредици между българския и румънския език (към проблема за езиковата интерференция). Канд. дис., 1981, с. 107.

⁷ Пак там, с. 107.

⁸ Граматика на съвременния български книжовен език. С., 1983, 11, с. 218.

⁹ Г. Горов. Странджанският говор. БДПМ, 1962, 1, с. 152.

¹⁰ В. Маслова. К построению психолингвистической модели конотации. — Вопросы языкознания, 1989, № 1, с. 119.

¹¹ С. Ульман. Семантические универсалии. — В: Новое в лингвистике, 1970, вып. 5, с. 250.

¹² В. Пизани. Этимология. История — проблемы — метод. М., 1956, с. 151.

¹³ Ю. Бромлей. Етнос и этнография. С., 1976, с. 93.

ИЗПОЛЗУВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

- ГРБЕ — Н. Геров. Речник на българския език. С., 1976
РБЕ — Речник на българския език. С., 1977
БЕР — Български етимологичен речник. С., 1979
РСБКЕ — Речник на съвременния български книжовен език. С., 1955
ФРБЕ — К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. С., 1975
ДТС — В. Даль. Толковый словарь. М., 1880
МВБ — Ф. Миклошич, А. Востоков, Я. Березников. Словарь древнеславянского языка, 1899
ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка. М., 1963
БРПС — Большой русско-польский словарь. Москва—Варшава, 1970
УСР — Украинско-росийский словарь. К., 1965
РБРС — Русско-белорусский словарь. М., 1953
СБР — Словашко-български речник. С., 1970
АБР — М. Ранкова, Т. Атанасова, И. Харлакова. Английско-български речник. С., 1987
АРБЖ — Г. Армянов. Речник на българския жаргон. С., 1993
ДДГРС — Й. Дворецкий. Древногреческо-русский словарь. М., 1888
ГМЛ — А. Γεωργοπαλαδακου. Το μεγάλο λεξικό. 1984
АЕЛКН — Ν. Ανδριωτηζ. Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής. 1971
ТФЕЛ — Τεγοπουλοζ - Φητρακηζ. Ελληνικό λεξικό. 1991
ППГІК — Γ. Παγκαλοζ. Περι του γλωσσικου ιδιωματοζ της Κρητηζ. Α., 1961, τ. 3